

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדרים, פרק עשירי 'נערה המאורסה' (עה-עט)

טהרת הטבילה

(עה-עו). 'ומה מקוה שמעלה את הטמאין מטומאתן אין מציל על הטהורים מליטמא, אדם שאין מעלה את הטמאין...' - הראשונים פרשו 'אין מציל על הטהורים מליטמא' על פי ההלכה המובאת בתורת כהנים (שמיני), ששרץ מטמא אפילו בתוך המקוה עצמו, שאדם שנגע בו בתוך המקוה, נטמא. אמנם, אם עזב את השרץ בעודו במים, ועלה, הרי זה נטהר בעלייתו (כמובא בתוספתא פ"ב דמכשירין. וכן פסק הרמב"ם סוף פ"ו מהלכות אבות הטומאה), ואם לא עזב את השרץ עד שעלה, פשיטא שאינו טהור, אלא שהנפקא-מינה בהלכה זו, כפי שכתב הרא"ש כאן, שאם בעוד האדם בתוך המים מחזיק בידו אחת בשרץ ובידו אחרת נגע בכלי (ואין כל הכלי בתוך המים), שהכלי טמא מחמת האדם. ומכאן למדו חכמים שלא כל דבר המטהר, מציל הוא מלהטמא. דבר חידוש כתב הכסף משנה' (על הרמב"ם שם): 'שאין הטמא נטהר אלא בעלייתו מהמקוה, לא בעודו בתוך המקוה'. ומדבריו נראה לכאורה שטמא שירד לטבול, ובעודו שקוע במים נגע בדבר מאכל (שאין לו טהרה במי מקוה), אותו מאכל טמא הוא. וכבר נשאו ונתנו הרבה מחכמים אחרונים בחידוש זה (ראה במצויין ב'אישים ושיטות' להרב זוין, בפרק העוסק בגאון מרואגצ'וב).

בספר 'פרי יצחק' (לגאון ר"י בלאור. ח"ב לה) הרבה לתמוה על דברי הכסף-משנה. אחת מקושיותיו היא מדברי הר"ן והרא"ש בסוגיתנו; אם ננקוט שאין הטמא נטהר אלא בעלייתו מן המקוה, ולא בעצם שהותו בתוכה, מהי ההוכחה שהמקוה אינו מציל מלהטמא, הלא בעודנו בתוכו, אין המקוה מטהר כלל, לדברי הכסף, ואין מקום לדון על אותה שעה, וכשיוצא הרי לא נגע בטומאה, שאם נגע, הרי ודאי טמא, כיון שאין האדם כולו בתוך המקוה. וכן מבואר בדברי הרא"ש שלולא גזרת הכתוב היינו למדים בק'ל וחומר, שכשם שהמקוה מטהר אחרים, כך אדם שבתוכו שנגע בשרץ, לא ייטמא אף בעודו במים. (ואין לומר שזה גופא שמענו מהדרשה שבתורת כהנים. שמנן לחדש טעם בגזרת הכתוב. ועוד, בכל אופן לא שייך כאן מעיקרא הק'ל וחומר).

(בספר הנ"ל תמה גם על דברי הרא"ש, למה דיבר באופן שמקצת מן הכלי במים ומקצתו בחוץ, ולא כתב אופן פשוט, שהוציא האדם את ידו ונגע בכלי. ותימה על תמיהתו, מה נפשך, אם נשאר נוגע בשרץ לאחר שהוציא את ידו, ודאי שהאדם טמא ומטמא. ואם עזבו קודם שהוציא את ידו, הרי כבר נטהר באותו רגע שעזבו והכלי טהור. והרי אי אפשר לצמצם, לגעת בשרץ עד רגע יציאתו בדיוק, לא לפני ולא אחרי. ולכן צייר הרא"ש אופן שלא יצא כלל מן המים. וצ"ע בכוונת גאון זה). באותו ענין נמצא דבר מעניין שכתב הרב יונה מרצבך זצ"ל (רב בדרמשטאט שבגרמניה, ואחר כך בירושלים. המאמר פורסם ב'המעין' תשכ"ז ובעלה יונה' עמ' קט) בנוגע לשיטתו של הרש"ר הירש זצ"ל בשיטת פירושו לתורה ולטעמי המצוות; -

בספר 'שערי דעה' (לגריה"ל מסאסניצא) נמצא כתוב שבהיותו בפרנקפורט דמיין, שאלו הרב הירש שאלה זו, מאימתי טבילה מטהרת, בעת היותו במים או רק כשיצא מהם. ומספר הרב מרצבך שכשראה תשובה זו השתומם כשעה חדא, שכל המכיר את שיטתו של הרב הירש, יודע שאין דרכו בחקירות מופשטות בהלכה כעין אלו. מסתבר, שחקר דבר זה כדי לברר את ענין הטבילה, טעמה ורמזיה.

ואמנם מצא שבאותה תקופה לערך, כתב הרש"ר את פירושו לספר ויקרא, ובאר שם את ענין

הטבילה, שהיא יציאת האדם מכל קשר עם עולם הטומאה, הוא עוזב את אדמת בני אדם, ונכנס לרגע ל'עולם הבריאה', כדי להתחיל חיים חדשים של טהרה. הטבילה מסמלת לידה מחדש. בדבריו אלו, כתב, כלולים שני עניינים, שני צדדים שיש בטהרת המקוה; יש לראות בעצם הטבילה ביטול כל עצמיות האדם וחזרתו למקורו, לשקוע במים אשר אין בהם תפיסת יד אדם. בכך חוזר האדם למקור בריאתו של הקב"ה ושבה הטומאה ואיננה עוד. אך ניתן גם להבין את רעיון הטבילה מצד אחר; לא הביטול אל העבר הוא המטהר, אלא דוקא היציאה והתחלת החיים החדשים שלאחר הביטול, היא המטהרת. אפשר שזה מה שהביאו לחקור אחר הדין, אם נטהר בהיותו במים דוקא, או רק ביציאתו וחזרתו לעולם המעשה.

שכך היתה שיטתו בבאור המצוות; לחקור תחילה אחר פרטי ההלכה של המצוה, ומתוכה לבוא אל אמיתות עניינה, כפי הניתן לו לשכל אנוש להשיג בה. (ראה עוד בענין רמזי הטבילה: רמב"ם סוף ספר טהרה; ספר החינוך קעג).

הערות ובאורים בפשט

(עו.) 'רבנן לא קיימי להון בטעמיה דרבי אליעזר, והכי קאמרי ליה: מאי סבירא לך, אי סבירא לך דחיילין ובטלין, תהוי כלי תיובתך, אי לא סבירא לך דחיילין, תהוי מקוה תיובתך' – יש להבין, הרי ממקוה לבד או מכלי לבד יכלו חכמים להקשות בשני האופנים, שהרי המקוה אינו מונע מלהיטמא בעתיד, וגם אינו מטהר לאחר שיטמא בעתיד. כבר הקשו כן הראשונים ודחו משום כך את הגרסא שלפנינו (ע' תוס' ורא"ש).

בהמשך הסוגיא הוכיחו מה'קל-וחומר' של רבי אליעזר לענין זרעים, 'זרועין ועומדים לא כל שכן', שלא חל הדבר כלל. ופרש הר"ן שאין לומר שחלה הטומאה ופקעה, שאם הטומאה חלה, במה תיפקע? ויש להבין מדוע לא נאמר אותה סברה לענין מקוה, שאם הטומאה חלה במה תיפקע? ויש לחלק בין חלות דין התלויה גם בכונת אדם, ובין דין שאינו קשור כלל לאדם ולמחשבתו; טהרת זרעים קיימת גם אם נשתלו מעצמם ללא מעשה האדם, ואם כן, אי אפשר להניח שחלה עליהם הטומאה לאחר שזרעו, ופקעת היא מיד, שהרי לא השתנה דבר באותה שעה, ובמה תיפקע, מה שאין כן בהפרת נדרים, היה ספק לגמרא, שכיון שההפרה נפעלת על ידי האדם, שייך להפר כעת את הנדר העתידי, שכשיחול הנדר יופר מיד. והוא הדין בטהרת המקוה, לו היינו צריכים את כונת האדם בטבילה, ואם נפל למקוה ללא כוונה לא היה נטהר, היה מקום לומר שאף אם הטומאה שלעתיד תחול, שייך שתיפקע, שהרי מחשבתו בטבילה מייחסת ומקשרת את טבילתו לטומאה שתחול. אך בזרעים, אין המחשבה מעלה ומורידה כלל, כאמור.

להלכה, טהרה לחולין אינה צריכה כוונה, מה שאין כן טהרה לתרומה, אינו נטהר אלא אם כיוון להטהר. ויש לומר שאף סוגיתנו סוברת כן. ובזה יש לפרש שה'קל וחומר' הראשון ממקוה, שייך רק לענין שלא תחול הטומאה מעיקרא, כבזרעים, שאי אפשר שתחול ותיפקע, אמנם ה'קל וחומר' השני מ'כלי טמא', הכוונה לכלי שנטמא במשקין, שמן התורה הוא טהור, וגזרו חכמים שפוסל הוא את התרומה (וגזרה זו היתה ידועה ומפורסמת בימי התנאים, ואף מצוי הדבר מאד שהכלי נוגע במשקין, ולכן לא הוצרכו לפרש הכוונה). ומזה דחו חכמים את האפשרות השניה, שהטומאה חלה ופקעת, ששם שייך הדבר, כיון שלתרומה צריך כוונה. 'זוה פירוש נכון'. (אור שמח' הל' מקואות א, ח אות ז)

* *

זו לשון המנחת חינוך (מצוה תו):

'דיני הקמה והפרה והתרת חכם ושאר דינים, אם ארצה לכתוב כטיפה מן הים – צריך חיבור מיוחד'.

(עו:) 'הפרת נדרים כל היום. רבי יוסי בר"י ורבי אלעזר בר"ש אמרו מעת לעת... אין הלכה כאותו הזוג... חייא בר רב שדי גירא ובדיק...' – הרשב"ש נשאל (בשו"ת סי' תקכד) על מה שפירש 'הר"ר לוי ז"ל' בפרושו לתורה (כנראה הכוונה לרבי לוי בן גרשון, 'הרלב"ג', שהיה קרובו של הרשב"ש – כמובא ב'שם הגדולים'. נפטר ביום ו' באייר לפני כ-650 שנה), 'יום שמעו' – מעת לעת. ומדוע נטה מפסק ההלכה שאין מפר אלא עד שתחשך. והביא שכמה פוסקים גרסו 'הלכה כאותו הזוג'. וכן פסק רבנו חננאל. ובוהן מובן המשך דברי הגמרא על רב חייא בר רב, שהיה זורק חץ במקום השמש בעת שמעו, והיה ממתין שלא להפר אלא עד למחר סמוך להגעת השמש למקום החץ. וכן רבה בר רב הונא היה עומד בשמש ורואה עד היכן מגיע צילו (וכן פירש הרא"ש כאן). ומכל זה, ומן הסוגיא בסוף מסכת שבת, משמע שסוברים כל אותם אמוראים ש'יום' היינו מעת לעת. וכשיטה זו נקט הר"ר לוי. (והוסיף, שהגורסים 'אין הלכה', צריכים לדחוק שלא עשו כן אלא לפנים, ובאמת הפרו לנשותיהם באותו היום, ורק עשו כן כדי שלא יפרצו בנדרים). (וע"ע שו"ת ריב"ש תמג).
ראוי כאן להעתיק מה שכתב שם בסוף תשובתו: 'בעל הוראה אינו סומך על מה שראה בפירושים, אלא על מה שכתוב בפסקי הלכות, שה"ר לוי ז"ל תפס שיטת הפוסקים מעת לעת שהיא יותר קרובה אל הפשט. ורש"י ז"ל גדול המפרשים, כותב בפירושו ברייתות והלכות שאינן כפסק הלכה, ואף על פי כן אינו גנאי, שהם מפרשים הם ולא פוסקים הלכות'. (וע"ע בענין זה: תוס' יומא נב. ד"ה ועשרים; סוכה ה: ד"ה בשליש; רש"י ורמב"ן – שמות כ;ו; הרא"מ ושאר מפרשי רש"י בכ"מ; 'שביתת השבת' לר"צ הכהן א, עמ' 70; שפת אמת פסחים ריש פרק ז).

(עח) 'מועדי' נאמרו ולא נאמרה שבת בראשית עמהן... הכי קתני מועדי ה' צריכין קידוש בית דין, שבת בראשית אין צריכה קידוש בית דין' – יש לבאר את פשט הכתובים שבפרשת מועדות; פתח הכתוב ב'מועדי ה'... אלה הם מועדי' ומיד 'ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי וכו' והלא שבת אינה בכלל 'מועדי' (ע' ערכין ט) ופירש הגר"א, 'ששת ימים תעשה מלאכה' – הם כל המועדות המנויים להלן בפרשה (ראשון ואחרון של פסח, וכן שנים בחג, שבועות וראש השנה, הרי ששה), שמלאכת אוכל נפש מותרת בהם, 'וביום השביעי שבת שבתון' – הוא יום הכיפורים, היום-טוב השביעי, שבו אסורה כל מלאכה, והוא ה'שבת' של שאר המועדים ('שבת שבתון'). ויש להוכיח כדבריו מדברי הוזהר הקדוש (סם), ששבת אינה קרויה 'מקרא קודש' לפי שאינה קרואה ומזומנת על ידי הבית-דין אלא קבועה ועומדת – 'כי קדש היא'. והרי בכתוב זה מפורש 'וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש' אלא ודאי אין הכתוב מדבר אלא ביום הכיפורים. וזהו עומק דברי הגמרא כאן, שמקשה על הנאמר בברייתא ש'לא נאמרה שבת בראשית עמהן' והרי על פני פשט הכתובים נראה שנאמרה? אלא שכיון שהם צריכים קידוש בית דין ('מקרא קדש') ושבת אינה צריכה, ודאי כוונת הכתוב על יום הכיפורים ולא על שבת בראשית (הגר"ר בענין סי' ל – 'זו"נ מאד בע"ה').

(עט.) 'או אינו אלא בשותק על מנת לקיים... הרי בשותק על מנת לקיים הכתוב מדבר... – ע' פירוש הר"ן. ועוד יש לפרש 'שותק על מנת לקיים' – שבדעתו להקם לה בפיו, ולכן, כיון שלא גמר במחשבתו שיהא מקיים אלא בפה, אינו מקיים עדיין עד שיוציא בפיו, או עד שיעבור יום. (אור שמח, סוף הלכות נדרים. וראה ב'קהילות יעקב' בחוספות לנדרים סי' ה, שצייד בדעת הרמב"ם לומר, שאף כי בשאר חלויות הנפעלות בלב או בפה, אם חושב להוציא בפיו, לא חל בלב אלא בפה, י"ל שבהקמה אין צריך מחשבה לפעול חלות, אלא היא נחותא בעלמא, שנוח לו בנדר, ולכן חלה אף כשמתכוון להוציא ההקם בפה. וכן לענין ביטול המז' וכיו"ב).

עזר מציון

ציונים, ראשי פרקים ומראי מקום – לתוספת עיון

(עו:) 'דאי "ביום שמעו" הוה אמינא ביממא אין בליליא לא' – בכמה מקומות בגמרא מצינו שממעטים מן הכתוב 'יום' – ולא לילה; לענין נטילת לולב – "ימים" ולא לילות' (סוכה מג.); סעודת פורים בלילה – "ימי משתה ושמחה" (מגילה ז); וכן מובא ברש"י – בא יב, יח ובחגיגה ה ובנדה לה. וכן משמע בריש מסכת שמחות. וצריך עיון בדברי המהרש"א בברכות מ. וב'טורי אבן' (במגילה שם) חילק בין אם נכתב בלשון עשה, שאז אין הלילה בכלל, ל'לא תעשה'. (כל זה ועוד, מצוין בשו"ת דובב מישרים ח"א קלא)

(עז.) 'מפירין נדרים בשבת, ונשאלין לנדרים שהן לצורך השבת. איבעיא להו...'. – טעם איסור התרה, כתב הר"ן (עפ"י המשך הסוגיא) מפני שנראה הדבר כדין, ואסור לדון בשבת. ובהפדה כתבו ראשונים הטעם לאסור, משום 'ממצוא חפצך ודבר דבר' (רמב"ם), או משום 'טרחה שלא לצורך' (ע' ר"ן סוף שבת). יש מי שחידש טעם נוסף, משום 'מחזי כמתקן'. כהפרשת תרומות ומעשרות להתיר הפירות באכילה, וכראיית מום לבכור וכיו"ב. וטעם זה י"ל שאינו שייך בהתרה, שהחכם עוקר למפרע, וכאילו לא היה כאן דבר אסור שנתקן. ובוה מיושבת תמיהת הגרעק"א (בתוספותיו למשניות – סוף שבת) על הר"ן כאן. (הגר"ר בענגיס ט. והאריך לפלפל בזה, ע"ש).

(עט.) 'קיים בלבו – קיים, הפר בלבו – אינו מופר' – הר"ן הסביר שלמדנו שהקמה בלב מועילה, מכך ששתיקה ביום שמעו מקיימת את הנדר. וראה בגליון הקודם, בבאורי האחרונים את שיטתו. הגרעק"א הקשה (בגליון הש"ס) מה הראיה משתיקה להקמה בלב, הלא דברים שבלב אינם דברים בכל התורה, ואם כן, מה הראיה משתיקת יום, שגלויה לכל כוונתו, להקמה בלב שאינה גלויה לכל? מצאנו כמה תירוצים להכמים אחרונים על קושיה זו; יש שכתבו שהכלל 'דברים שבלב אינם דברים' לא שייך כאן, והר"ן לא בא להוכיח אלא שלא נחשוב שההקמה דינה כנדר (כשם שמצאנו שנשאלין עליה כנדר) ואינה חלה אלא ב'ביטוי שפתיים', לא כי, אלא מועילה גם בלב, והראיה מהחרשה שגם היא כהקמה. ושני טעמים נתנו לכך שאין כאן 'דברים שבלב': אין אומרים 'דברים שבלב אינם דברים' אלא במקום שבאים לבטל דיבור או מעשה (כמו שכתב הרשב"א בקידושין ג), ולכן לא שייך הדבר בהקמה. (אמנם בהפדה הבאה לבטל את הנדר, הטעם שאינה מועילה בלב, משום 'דברים שבלב'. ואם אכן תהא מחשבתו גלויה לכל, שיש אומדנא דמוכח שמפר, יש לומר שמועילה) – אחיעזר ח"ב יט. (ולכאורה יש להוכיח שהר"ן עצמו לא סובר כן – ע' ר"ן פסחים לא: וע"ע קצוה"ח ונתייה"מ רסט, א). הסבר נוסף: לא שייך דברים שבלב בהקמה, שאיננה ענין שבינו לבין חברו, שאפילו אם קיים בינו לבין עצמו, קיים – הגר"ר בענגיס סי' ט הערה 5, בתירוץ השני. (וע' במאירי בקידושין שכתב כלל זה). וע"ע הסבר נוסף בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א קכה.

ויש שתוצו בדרך אחרת: גם בשתיקת יום שלם, אין בה גילוי לכל שחפץ בהקמה, או מפני שיש לומר ששתק על מנת למיקט בלבד ולא בשביל להקם. (ואף שגם שתיקה כזאת נחשבת קיום, זה רק כשלא היה ידוע ששתק ע"מ למיקט) – דובב מישרים ח"ג עז (ומש"כ בדין שתיקה ע"מ למיקט אינו מוסכם – ראה בגליון הקודם). או משום שהרי אפשר שהפר לה בינו לבין עצמו, ודבר כזה אינו ידוע לכל אלא על פיו, ולכן אפשר שגם זה נחשב כשאר 'דברים שבלב' שאינם גלויים וידועים – הגר"ר בענגיס שם.

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדרים, פרק אחד-עשר 'ואלו נדרים' (עט-פו)

הערות ובאורים בגמרא ובר"ן

(עט:) ר"ן ד"ה אילימא. 'ומדאמרינן האי לישנא דלמה לה הפרה, ואמרינן נמי לא תרחץ ולא ליתסרון פירות עולם... אבל כיון שתלתה נדרה ב'אם' אין במשמע שתחול נדרה אלא לאחר

שתעבור על תנאה' -

בחינושי 'בית מאיר' מתרץ את שאלת הר"ן בדרך אחרת, (שהקשה עמש"כ הר"ן ש'אם' אין במשמעו עכשיו. וע' ב'שלמי נדרים'), שאף אמנם אם נאמר שאסורה לאכול מעתה שמא לא תזהר בתנאי, היות ואיסור זה אינו אלא מדרבנן, אין יכול להפר עד שיחול הנדר, כיון שמן התורה אין כעת 'עינוי נפש', ואיך אפשר שמחומרא שמדרבנן תצא קולא על דין תורה.

(יש לומר בפשטות שאף הר"ן מודה לגוף הדברים (ולא כדמשמע בב"מ שם), ושאלתו אינה אלא על דקדוק לשון הגמרא 'למה לה הפרה' 'לא ליתסרון פירות' שמשמע שמוותרת היא באכילה. וכן מדויק בלשון הר"ן.)

אמנם, משמע מדברי הב"מ שאם היה איסור זה מן התורה, היה יכול להפר, הגם שהאיסור אינו מעצם הנדר, אלא איסור צדדי. וכנראה סברתו, שכל נדר שגורם ל'עינוי נפש' יכול להפר (ואפשר שזוהו בכלל 'מילתא דאתיא ליה לידי עינוי' - להלן פ: אולם ע' בפירוש הרא"ש פב. ד"ה דקאמרה, וב'קן אורה' להלן פד: גבי 'כולה היא להנות מלקט שכחה ופאה', שמשמע שיש חילוק בין עינוי המפורש בנדר ובין עינוי הנגרם ממנו בעקיפין). ואם כן, יש לומר שהוא הדין באיסור דרבנן, כיון שסוף כל סוף הנדר גורם בפועל ל'עינוי נפש עכשיו, יהא הטעם אשר יהא, אפשר להפר. וצריך תלמוד).

(פ.) ר"ן ד"ה ורבי יוסי - בסוף דבריו כתב הר"ן שיש חילוק בין אם תלתה את הנדר בדבר התלוי בה, שאז אם אין באותו דבר עינוי נפש ואינו דבר שבינו לבינה ואפשר לה להזהר באותו דבר ללא טורח - אינו מפר כל עוד לא חל הנדר, ובין אם תנאי הנדר אינו תלוי בה, כגירושין, שאז מפר מיד לדעת חכמים. וב'קן אורה' העיר שלכאורה מסתבר להפך, שדבר שאינו תלוי בה אלא בו, כיון שבידו שלא תבוא לידי חלות הנדר, אינו יכול להפר כעת.

יש מי שפרש ('חידושי בתרא') טעמו של הר"ן, שכיון שאין הדבר בידה, עצם החשש לאפשרות שיתקיים הנדר בכל עת, מהוה 'עינוי נפש' לגבה כבר מעתה, ולכן יכול להפר מפני צערה זה. (הגם שלא מצאנו שפחד וחרדה הינם בגדר 'עינוי נפש', להפך, מצאנו בדברי המאירי (פב.). כלל: '... אחר שאין זה עינוי גופה, אין זה עינוי נפש. ולדעתי דרך כלל נאמרה לכל שאין בו צער הגוף, אף על פי שאפשר שתצטער מצד מה שאירע לה מסבת הכעס או מאי זו מדה מגונה'. (לעומת זאת, נדר שלא תלך לבית האבל הוי עינוי נפש, מפני שמביא לנוק ממש לעצמה - ע' להלן פג: ובר"ן. וע' בי"ד סוף סימן רלד ובש"ך וט"ו. וצריך עיון) - אף על פי כן, עיקר סברתו שהעינוי שלהבא, יש לו שייכות כבר עתה, ולכן מפר מיד.

ולפי דבריו, אף החולקים על מש"כ הר"ן בראש דבריו, בתנאי שיש לה קושי לקיימו (ע' ש"ך יו"ד רלד, מה; חו"א אה"ע קלו), אפשר שמודים הם שכאשר אינו בידה כלל, שמפר מיד, לפי שהעינוי שייך כבר מעתה).